

УДК 373.5.016:54:17.02

С. В. Роман,
кандидат хімічних наук, доцент
(Луганський національний університет імені Тараса Шевченка)
s.v.roman@mail.ru

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ ШКІЛЬНОЇ ХІМІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сутність поняття "гуманістичні цінності" шляхом змістового аналізу його базових категорій "гуманізм", "гуманність" і "гуманізація". Конкретизовано відмінності педагогічних дефініцій "гуманізація" і "гуманітаризація". Наведено параметри соціокультурного призначення гуманістичних цінностей, критерії їх відбору, істотні ознаки, а також компоненти, рівні, показники проявлення сформованості означених цінностей, вплив на цей процес ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Постановка проблеми. В умовах оновлення національної системи освіти, коли людина проголошена найвищою цінністю суспільства, суб'єктом навчальної діяльності, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин, метою хімічної освіти в школі є засвоєння засобами хімії як навчального предмета певних умов для інтелектуального розвитку і саморозвитку особистості, виховання громадянина-патріота, формування в учнів розумного ставлення до себе, інших людей, довкілля. Зважаючи на великі можливості хімії щодо ціннісної освіти, гуманістичного виховання і духовно-морального розвитку учнів, є всі підстави вважати, що вивчення хімії у загальноосвітній школі зорієнтоване на перспективу розвитку гуманного суспільства через конкретну особистість, має забезпечити вирішення таких завдань гуманістичного спрямування, як: 1) формування наукового світогляду школярів на основі засвоєння системи хімічних знань (найважливіших фактів, понять, законів, теорій, доступних узагальнень світоглядного характеру, мови хімічної науки) і виховання ставлення до засвоєння хімічних знань як до необхідної складової культури кожної цивілізованої людини; 2) вільний розвиток особистості, здатної до самоосвіти, підвищення інтелекту, поліпшення пам'яті, спостережливості, уміння висловлювати свої думки, обґрунтовувати судження, робити логічно правильні висновки і все це з урахуванням задатків й здібностей учня; 3) формування раціонального природничонаукового мислення, виховання екоцентричної екологічної культури, навичок безпечного поводження з речовинами у повсякденному житті; 4) сприяння самовизначенню і самореалізації особистості, формування ставлення до хімії як до можливої галузі майбутньої практичної діяльності.

Отже, шкільна хімічна освіта має всі необхідні передумови для всебічного розвитку особистості школяра на засадах гуманістичних і загальнолюдських цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини. Вчитель хімії, плануючи свою роботу із формування гуманістичних цінностей у школярів, має чітко розуміти педагогічний зміст (сутність) об'єкту його професійних зусиль. Отже, цілком природним тут постає необхідність з'ясування сутності поняття "гуманістичні цінності".

Аналіз актуальних досліджень. При дослідженні сутності гуманістичних цінностей в структурі шкільної хімічної освіти нами урахуватимуться наступні істотні ознаки цього поняття: 1) гуманістичні цінності мають суб'єкт-об'єктний й суб'єкт-суб'єктний і при цьому обов'язково діяльний характер відносин, оскільки вони є результатом взаємодії людини (суб'єкта) з об'єктами (предметами, явищами, процесами) або суб'єктами (іншою людиною чи людьми, а також живими об'єктами природи), властивості, риси або якості яких рефлектуються у свідомості людини (В. Василенко, Л. Виготський, М. Гартман, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Тугарінов та ін.); 2) в основі гуманістичних цінностей лежить їх загальнозначущість і всеосяжність. Ядром останніх є культурно-історичний досвід людства, інтеріоризований крізь індивідуальну особистісну свідомість (В. Віндельбанд, А. Здравомислов, Т. Парсонс, Р. Перрі, Г. Ріккерт, І. Фролов та ін.); 3) гуманістичні цінності існують у свідомості людини в різних формах: від перцептивних образів позасвідомого на рівні певної фізіологічної і психологічної домінанти (А. Ухтомський), психологічної настанови (Д. Узнадзе) до рефлексії навколишніх явищ у формі ціннісних суджень (І. Бех); 4) суб'єктивною основою гуманістичних цінностей є загальнолюдські потреби і інтереси, які, в свою чергу, можуть формуватися шляхом засвоєння особистістю гуманістичних загальнолюдських цінностей (М. Кузнецов, А. Ткаченко, І. Чудінова та ін.); 5) відповідність відібраних гуманістичних цінностей умовам самореалізації, саморозвитку особистості, закладеним у людській природі задаткам (Л. Виготський, А. Маслоу, Ж. Піаже та ін.); 6) гармонійність, безконфліктність поєднання індивідуального, колективного, національного, загальнолюдського смислів гуманістичних цінностей – основа їх існування (звідси входження гуманістичних цінностей у конкретно-історичну систему цінностей); 7) усвідомлення гуманістичних цінностей як загальнообов'язкових для реалізації – основа виживання та подальшого розвитку людини (А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) [1: 71-73].

З урахуванням наведених ознак гуманістичні цінності, як зазначає В. Ципко, постають як сукупність специфічних утворень – загальнолюдських аксіологічних норм в індивідуальній і суспільній свідомості, які є духовними орієнтирами особистості й суспільства і, формуючись у суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-

об'єктних відносинах, характеризуються загальною значущістю, всеосяжністю, гармонійним поєднанням загальнолюдського, національного й особистісного смислів [2: 14].

Мета статті – дослідження сутності поняття "гуманістичні цінності" з метою подальшого встановлення аксіологічних складових системи гуманістичних цінностей, які можливо сформувати у школярів засобами хімічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Необхідність особливої уваги до формування гуманістичних цінностей у школярів обумовлена тим, що вони є, насамперед, умовою прилучення молодої людини до культури людства. За допомогою гуманістичних цінностей забезпечується оволодіння нормами і правилами взаємодії із суспільством (отоочуючими людьми) і навколишнім світом (природою), що і є змістом культури. В такому контексті розгляду гуманістичних цінностей зазначимо, що вони носять своєрідний інтегруючий характер. Будучи за своєю природою універсальними, вони виступають продуктом аналізу та органічного синтезу національних і загальнолюдських цінностей – "ціннісного досвіду", накопиченого людством. Шляхом такого аналізу й синтезу виділяються найкращі національні ідеї і традиції, які з повним правом стають "золотим фондом" загальнолюдських цінностей, духовною скарбницею людства. І навпаки – в процесі взаємодії нації зі світом, абсорбування найкращих здобутків людства загальнолюдські цінності постають перед нами в якості найкоштовнішого надбання національної культури. Отже, загальнолюдські і національні цінності перебувають у постійній взаємодії, результатом котрої є не тільки їх взаємодоповнення, але й оновлення змісту гуманістичних цінностей [3: 10]. А оскільки джерела цінностей – у суспільстві, в його традиційній культурі та в самій особистості, то гуманістичні цінності особистості є похідними від базових цінностей суспільства, їх динаміка є відображенням змін у суспільстві.

Базовими категоріями поняття "гуманістичні цінності" є категорії "гуманізм", "гуманність" і "гуманізація", через визначення змісту яких і доцільно, на наш погляд, вести з'ясування сутності цього поняття.

Порівняльний аналіз семантичного значення дефініцій "гуманізм" і "гуманність" дає підстави зробити висновок, що вони обидві пов'язані з вираженням поглядів, якостей, властивостей, відношень духовного світу людини. За змістом їх нерідко отожднюють або вживають як синоніми. Проте гуманізм частіше за все розглядається як вид філософської ідеології, принцип світогляду, одна з форм суспільної свідомості, що впливає на зміст індивідуальної свідомості. Так, з позиції компетенції філософських наук, гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – "це історично змінна система переконань, що визнає цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя, вільний розвиток і вияв своїх здібностей, утвердження блага людини як критерію оцінювання діяльності соціальних інститутів, а принцип рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою міжлюдських стосунків" [4: 130].

Розглядаючи гуманізм як принцип світогляду, вважаємо за доцільне виділити його наступні компоненти:

1. Опора на загальнолюдський досвід поведінки людей, набутий в процесі розвитку цивілізації, виражений формами людського гуртожитку (співробітництво, взаєморозуміння, доброзичливість, чесність, терпимість, самовідданість, благодіяння) й закріплений в оціночно-нормативних поняттях добра, зла, обов'язку, совісті, честі, гідності, щастя, сенсу життя. Еквівалентом даної тези є золоте правило моральності: (не) вчиняй по відношенню до інших так, як ти (не) хотів би, аби вчиняли по відношенню до тебе.

2. Єдність мети (досягнення щастя людини, всебічний розвиток його здібностей) і обраних засобів, що полягає у дотриманні золотого правила моральності при будь-яких обставинах.

3. Моральна культура особистості, що характеризує її готовність до постійного самовдосконалення, ступінь освоєння нею загальнолюдського досвіду поведінки людей і здатність застосовувати його в своїй діяльності, розвиток гуманних якостей, пов'язаних із здатністю до співчуття, співдії, співучасті.

4. Універсальність, що означає застосування гуманізму до всіх людей й до всіх соціальних систем, незалежно від національних, економічних, релігійних, расових, ідеологічних відмінностей.

5. Свобода, що означає можливість людини діяти самостійно відповідно до своїх здібностей і світогляду, й виявляється: в *свободі волі*, яка виражається в діях, заснованих на власному рішенні; *моральній свободі*, що полягає в здатності до самовизначення, вираження своєї людської сутності у моральній діяльності; *політичній свободі*, що проявляється в демократизації суспільного життя й пов'язана з громадянськими свободами совісті, слова, преси і т. ін.; *свободі економічної діяльності*.

6. Створення умов для всебічного прояву і гармонійного розвитку всіх здібностей особистості [5: 123].

Проявлення компонентів гуманізму як світоглядного принципу в поведінці людини дозволяє говорити про виховання гуманних якостей особистості. Отже, гуманність розглядається частіше як психологічне поняття, в якому відображається одна з найважливіших характеристик спрямованості особистості. В психологічному словнику поняття "гуманність" (від лат. *humanitas* – людяність) визначається як "обумовлена моральними нормами і цінностями система настанов особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту), котра представлена в свідомості переживаннями співчуття і співрадість (...) та реалізується у спілкуванні і діяльності в актах співдії, співучасті, допомоги" [6: 21]. Таке розуміння гуманності узгоджується з його

тлумаченням у словнику В. Даля: "гуманний... – людський, людяний; властивий людині, істинно освіченій; милостивий, милосердний" [7: 1: 408].

Істотними ознаками, які виражають зміст поняття "гуманність", є такі (у дужках зазначені якості, що забезпечують оптимальну форму вираження змістових ознак гуманності): повага до людської гідності: довіра, доброзичливість, скромність (*терпимість, толерантність, ввічливість*); доброта: благородство, турботливе ставлення до людей, ширість, добродушність (*великодушність, тактовність, миролюбність, лагідність, добропорядність, милосердя, або філантропія, безкорислива допомога іншому, благочинність*); співчуття, чуйність: сприйняття іншого, співпереживання емоційних станів іншого (*делікатність, поступливість, прихильність, привітність, уважність*); справедливість, самокритичність: чесність, правдивість, вірність, аналіз помилок (*об'єктивність, вимогливість*); протидія проявам зла: нетерпимість до проявів жорстокості, байдужості, антигуманних учинків, мужність (*пристрасність при обстоюванні справедливості, принциповість, рішучість, критика недоліків*) [8: 99].

При аналізі поняття "гуманність" варто виходити також з того, що гуманність – це не короткочасний акт прояву, вираження особистості, її позиції. Це постійне вирішування суб'єктом проблем його життєдіяльності, навіть за відсутності виражених форм дії, поведінки. Для того, аби поглиблено розглядати гуманність, необхідно структурувати простір її руху за ступенем прояву останнього. Простір гуманності існує як поле боротьби мотивів, вибору форм дій, утвердження принципів і т. ін., де наявність чи відсутність гуманності займає важливе місце у виробленні позиції суб'єкту. Тому важливо розрізнити і розділяти різні типи, рівні і форми прояву гуманності, зокрема, виокремлювати такі варіанти у її цілісному виявленні, як гуманність наміру, гуманність цілей і дій, визначити ступінь реалізації розглянутих вище компонентів структурно-змістової представленості гуманності, котра виступає найважливішою якістю людини як особистості. Причому рівень розвитку цієї особистісної якості змінюється в онтогенезі, коли формуються всі основні її форми і особливості, накопичується новий зміст гуманності у розвивальній діяльності і через діяльність.

Учителю хімії необхідно враховувати, що найбільш виразно процес розвитку гуманності відбувається в підлітковому віці, коли у молодій людини складаються основні передумови для розвитку гуманності в єдності трьох компонентів – когнітивного, мотиваційного, поведінкового, а також як компонента самосвідомості особистості. Основу розвитку когнітивного компонента гуманності складає пізнання соціально-моральних норм, що регулюють поведінку, становлення узагальненої етичної свідомості. Мотиваційний компонент гуманності пов'язаний в своєму розвитку з розширенням простору соціальних інтересів молодой людини, формуванням суспільної спрямованості особистості, яка розрізняє гуманність як загальнолюдський моральний принцип і гуманність як соціально-моральне явище, а також виділяє "межі" дії норм гуманності стосовно нових для неї сфер діяльності і відношень. Поведінковий компонент виражається у реальному проявленні гуманності в повсякденних учинках, у різноманітній діяльності, а також у процесі спілкування з однолітками і дорослими. А гуманність як компонент самосвідомості являє собою "внутрішній план" цієї особистісної якості, трьох її вищеназваних компонентів і розвивається на основі поглиблення особистісної рефлексії [9: 237-238].

Завершуючи порівняльний аналіз змісту дефініцій "гуманізм" і "гуманність", відзначимо, що гуманізм у своєму абстрагованому від конкретно-історичних соціокультурних умов вигляді є спрямованість суспільної і індивідуальної свідомості на людину, її благо, розвиток її здібностей, на формування в неї внутрішньої свободи і відповідальності. Гуманізм як ідейно-ціннісний комплекс включає до свого складу усі вищі (загальнолюдські) цінності, вироблені людством на довгому і суперечливому шляху свого розвитку: людяність, свобода, справедливість, людська гідність, працелюбність, рівність і братерство, колективізм і інтернаціоналізм та ін. При цьому основною характеристикою гуманізму в усіх його вимірах в історичному розвитку була й залишається *людяність*, й при цьому центральним моментом у ній виступає *спрямованість у майбутнє*, до вільної реалізації своїх творчих потенцій (Г. Оллпорт, А. Маслоу), *віра в себе* і можливість досягнення "*Я-ідеального*" (К. Роджерс) [10: 34].

Отже, "гуманізм" як філософська категорія є загальним поняттям, набагато ширшим за змістом. Воно обіймає поняття "гуманність", що відображує моральний аспект гуманізму. Окрім того, поняття "гуманізм" нерозривно пов'язане з екологічним баченням світу. З урахуванням зазначеного, гуманність ми трактуємо як комплекс якостей особистості, в яких виражаються: відношення до людини і природи – визнання Людини і Природи вищими цінностями, повага до людської честі і гідності, визнання самоцінності природи; вияв турботи про людину і об'єкти природи на основі низки моральних рис – уважності, чуткості, доброти, тактовності, співчуття; протидія будь-яким проявам зла, жорстокості, байдужості, антигуманних учинків у соціальному і природному середовищі; доброзичливі стосунки у процесі будь-якої діяльності у соціумі й у природі; уміння діяти самостійно відповідно до своїх здібностей і еколого-гуманістичного світогляду. Це найістотніші, на наш погляд, ознаки, що характеризують поняття "гуманність".

Процес виховання гуманності дозволяє використовувати поняття "гуманізація освіти", котре розкриває соціальний і педагогічний аспекти гуманізму. У соціальному плані під поняттям "гуманізація"

розуміється процес прилучення до загальнолюдських цінностей, процес розвитку і набуття будь-якою соціальною системою певних рис, спрямованих до людини і на кардинальні зміни соціокультурного середовища – зміни відношення людини до людини та зміни характеру взаємодії між людьми за умови добровільного вільного вибору позиції і стилю поведінки, що не можуть бути нав'язані ззовні наказом, законом і т. ін. Це два взаємопов'язаних процеси, без яких гуманізація середовища неможлива. Сутність поняття "гуманізація" в педагогічних дослідженнях зберігає низку основних, інваріантних ознак: це процес, перехід до гуманістичних цінностей, повернення до людини та її проблем, це визнання самоцінності людини і створення умов для вільного її саморозвитку [11: 70].

Застосування принципу гуманізації для формування гуманістичних цінностей школярів у процесі хімічної освіти вимагає, насамперед, звернення уваги на співвідношення понять "гуманітаризація" і "гуманізація", що є принциповим, оскільки ці поняття не можна вважати тотожними. Так, у науковій і публіцистичній літературі досить сталою є традиція розуміння "гуманітаризації освіти" як процесу перебудови структури і змісту навчання, що базується на принципі антропоцентризму; включення в навчальний процес дисциплін гуманітарного циклу; методологічної перебудови гуманітарних і суспільних дисциплін на засадах соціокультурної парадигми "людина в світі, світ у людині". У той же час гуманізація – це процес одухотворення, олюднення усіх умов життя і праці, усього змісту навчально-виховної діяльності, всіх видів і форм відношень, що складаються в освітянських закладах. Процеси гуманізації значно масштабніші, значно складніші і зовні майже не виражені; це процеси морально-психологічної перебудови людини, внутрішньої переорієнтації системи гуманістичних цінностей, усвідомлення власної гідності і цінності іншої людини, формування почуттів відповідальності і причетності до минулого, сучасного, майбутнього. Гуманізація в системі освіти передбачає, передусім, наявність такого духовного простору, такої аксіосфери, яка б стимулювала активність внутрішнього життя особистості, спонукала до творчості і саморозвитку. Гуманітаризація освіти – одна з головних складових частин гуманізації освіти. При цьому гуманітаризація відповідає на запитання "що?" і "як?", а гуманізація – на запитання "хто?". І тільки від цієї конкретної особистості ("хто?") залежатиме, "що?" і "як?" буде втілено в життя [12: 8].

Отже, конкретизуємо істотні відмінності вищезначених педагогічних дефініцій. "Гуманітаризація" – це "олюднення" змісту навчального матеріалу, "олюднення" знань, тобто наповнення змісту гуманним сенсом, загальнолюдськими цінностями, подолання відчуження змісту від людини. Реалізується через наступні принципи сучасної парадигми освіти: *розвивальна спрямованість* – зміна пріоритетів у навчанні і вихованні: мета – розвиток людини; навчальні предмети і виховні заходи – засоби розвитку; *екзистенціальність* – актуалізація можливостей правої півкулі головного мозку в пізнавальній діяльності; *інтегрованість* – цілісний, комплексний підхід до освіти; *фундаментальність* – збагачення змісту освіти сенсами, актуальними для нового часу, орієнтація педагогічного процесу на дослідження, творчість, пріоритет розуміння, усвідомлення над запам'ятовуванням, а також сучасний підхід до підготовки педагогічних кадрів.

"Гуманізація" – це "олюднення" відносин у процесі навчання з чіткою спрямованістю на виховання Людини в людині. Реалізується через наступні принципи сучасної парадигми освіти: *суб'єктність* – визнання і реалізація прав людини на індивідуальність, активність, самостійність, вибір, повагу, розуміння, розвиток, творчість; *діалогічність* – пріоритет суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками освітнього процесу [13: 90; 14: 36-40, 42].

Здійснений вище детальний змістовий розгляд базових категорій поняття "гуманістичні цінності" – категорій "гуманізм", "гуманність" і "гуманізація" – дозволяє перейти до безпосереднього аналізу сутності цього поняття. Кожна національна культура зберігає й відтворює духовні домінуючі вищого порядку, які в науковій традиції називаються гуманістичними цінностями. Цінності є гуманістичними, якщо їх зміст наповнюється суб'єктивно усвідомленими нормами етики, добра, справедливості й гуманізму, а інша людина виступає об'єктом ціннісного ставлення. Це – мир, воля, демократія, рівність, труд, істина, краса, совість, гідність, добро, честь, обов'язок тощо. Людина є організуючим центром цієї системи, вона – носій цінностей. Саме в культурологічній парадигмі ми й розглядатимемо феномен "гуманістичні цінності". Природа гуманістичних цінностей така, що вони одночасно існують на рівні "основних умов життя" і "основних прав людини", органічно поєднуючи їх. Перші виражають об'єктивну, другі – суб'єктивну сторону цих цінностей. При цьому умови збереження людського роду не прямо, а опосередковано входять до складу духовної культури, проявляючись у суспільній свідомості як основні права людини. Саме через систему прав умови життя людей стануть для них головними гуманістичними цінностями.

Соціокультурне призначення гуманістичних цінностей розкривається в таких *параметрах*: вони визначають змістовне і смислове ядро буття людства, кінцеву мету існування і його космопланетарні функції; забезпечують загальнонародову ідентифікацію людства; задають членам світового співтовариства "культурну матрицю" і визначають перспективи індивідуально-особистісного розвитку людей; на їхній основі формуються стандарти й критерії оцінки нового соціокультурного досвіду людства; стимулюють

вольову спрямованість людства до створення більш досконалих соціоприродних умов життя і діяльності; сприяють збільшенню культурної спадкоємності різних поколінь людського роду; забезпечують нагромадження "тезаурусу культури", тобто стійких смислів і кодів, що сприяють духовному взаєморозумінню й співробітництву людей у різних сферах життя.

До головних *критеріїв* відбору гуманістичних цінностей зараховуються такі: збереження й розвиток людства як біологічного виду і свідомого історичного суб'єкта; збереження й розвиток окремих рас і націй як рівноправних членів світового співтовариства; збереження й розвиток окремої людини як представника біологічного виду й розумної суспільної істоти; збереження й відновлення природи як самоцінного суб'єкта, середовища життя і гаранта подальшої долі людства, окремих рас і націй, окремої людини [15: 15-16].

На суб'єктно-особистісному рівні цінності є формою ставлення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності. Гуманістичні цінності – це ставлення до іншої людини з позицій гуманізму, визнання її найвищою цінністю. За такого підходу обмежимося розглядом тих цінностей, які об'єктивуються у стосунках між людьми і можуть бути визначені як стійкі моральні якості. Вони становлять "золотий фонд" гуманізму. Отже, під гуманістичними цінностями розуміємо позитивне активно-діяльне ставлення до людини, яке ґрунтується на повазі до людського життя, усвідомлення його недоторканності, визнанні найвищою цінністю. Воно проявляється у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог, а також в альтруїстичному характері переживань і почуттів; переважанні соціально цінних потреб та мотивів поведінки; визнанні потреб і інтересів іншої людини, її права на волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до духовного самооновлення і морального звеличення; постійній спрямованості уваги на людину – повазі до її гідності, доброзичливості і довір'я, співчутті та співпереживанні, доброти, своєчасній допомозі, добродійності, милосерді; переживанні глибокого задоволення від безкорисливого піклування про людей; терпимості і толерантності до інших поглядів, ідеалів, віросповідань і національних традицій. Активно-діяльне ставлення до людини закріплюється у відповідних учинках, діях і поведінці людей, протидії несправедливості, байдужості, жорстокості і злу, критичному ставленні до себе. Всі складові, які становлять *зміст* гуманістичних цінностей, органічно пов'язані між собою, виступають у тісній єдності [16: 147-148].

Формування гуманістичних цінностей школярів у процесі хімічної освіти неможливе без відповідного рівня засвоєння аксіологічних знань (когнітивний компонент), опанування спеціальними, аксіологічними прийомами (операційний компонент), формування ставлення до явищ і процесів внутрішнього і зовнішнього світу (емоційно-чуттєвий компонент), вміння керувати своєю поведінкою та діями згідно існуючих цінностей (поведінковий компонент). Відповідно до означених компонентів виділяються наступні рівні сформованості означених цінностей: 1) рівень засвоєння знань про ті соціальні норми (принципи, правила, оцінки, судження), що повинні бути підставою для перетворення гуманістичних цінностей на особистісні орієнтації; 2) рівень володіння аксіологічними прийомами й уміннями, серед яких, зокрема, вміння порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати факти й діяльність людей, спираючись на власну систему цінностей; виявляти суперечності в позиціях, різні інтереси, потреби соціальних груп й окремих осіб та їх роль у подіях і процесах, тенденції і напрямки розвитку людства; оцінювати різні версії і думки про події і явища, визнаючи, що деякі джерела інформації можуть бути необ'єктивними; 3) рівень, коли наявне певне ставлення до явищ й процесів внутрішнього і навколишнього світу, яке базується і детермінується системою гуманістичних цінностей молодшої людини; 4) рівень, який відображає здатність особистості визначати свою поведінку та діяльність відповідно до існуючих гуманістичних цінностей і таким чином досягати поставленої мети [2: 16-17; 17: 15].

При цьому варто урахувати, що формування і сформованість гуманістичної ціннісної системи особистості залежить також від низки *об'єктивних* (соціальна і економічна стабільність в суспільстві, демократичність і стабільність політичного устрою; культурний розвиток суспільства; традиції та історична пам'ять народу; науково-технічний розвиток суспільства; ідеали та смисложиттєві орієнтири референтних груп; вплив на особистість з боку засобів масової інформації; стиль педагогічної взаємодії) й наступних *суб'єктивних* факторів (загальний рівень соціокультурної підготовки; наявність стійкої внутрішньої потреби до освоєння гуманістичних цінностей та керування ними у власному житті; співпадіння гуманістичних цінностей із основними смисложиттєвими орієнтирами особистості [3: 27-30].

Сформованість гуманістичних цінностей доцільно розглядати в контексті спектру проявлення її складових:

1. *Пізнання гуманістичних цінностей* – характеризується ступенем і повнотою взаємодії особистості з найкращими зразками моральної та гуманної поведінки, що є найбільш коштовним надбанням людства, й представлено такими показниками: *пасивно-споглядальне* пізнання – особистість виступає як своєрідний реципієнт знань про гуманне, при цьому гуманістичні цінності освоюються переважно у процесі спілкування з найкращими традиціями людської цивілізації; *активно-ситуативне* пізнання – особистість намагається зрозуміти сутність гуманізму (гуманного) та його вплив на розвиток людини й суспільства, виявляє бажання до освоєння гуманістичних ідеалів, проте пізнання гуманістичних цінностей та їх творення носять безсистемний (ситуативний) характер; *активно-регулярне* пізнання –

особистість розуміє гуманістичні цінності як головну ідею розвитку суспільства загалом, вважає своїм обов'язком примноження гуманного, створення й розвиток цінностей громадянського суспільства, при цьому пізнання гуманістичних цінностей носить свідомий та системний характер, спрямоване на творіння добра, перетворення світу на засадах моральності та людяності.

2. *Спрямованість ціннісної системи особистості* – визначається тим, наскільки особистість зорієнтована на інтереси іншої людини, громади, суспільства загалом, й характеризується наступними показниками: *"Я-спрямованість"* – особистість схильна розглядати гуманістичні цінності радше як стиль ставлення до себе, а не як стиль міжособистісних відносин, будь-що досягаючи власної мети; *"Ти-спрямованість"* – особистість націлена на спілкування і підтримання рівних стосунків з іншими людьми та не відмовляється їм допомагати, проте індивід приймає рішення або діє в основному під впливом власних пріоритетів; *"Вони-спрямованість"* – особистість схильна до керування у своїй діяльності інтересами і потребами інших людей, її ціннісна система націлена на допомогу іншим членам людської спільноти, покращення життя людства загалом.

3. *Реалізація особистістю гуманістичних цінностей* – свідчить про характер та ступінь використання людиною у своїй життєдіяльності принципів та ідей гуманізму, й характеризується такими показниками: *емоційна реалізація* – особистість використовує гуманістичні цінності переважно на чуттєвому рівні (від хвилювання до співчуття та жалощів); *логіко-гностична реалізація* – особистість у процесі своєї життєдіяльності прагне оволодіти знаннями про моральні ідеали та норми, при цьому в процесі інтеріоризації такого соціального досвіду індивід має змогу оцінювати різноманітні явища оточуючої дійсності, зіставляти їх, визначати ступінь їх відповідності основним морально-етичним нормам; *поведінково-діяльнісна реалізація* – гуманістичні цінності особистості обумовлюють відповідну спрямованість соціокультурної поведінки особистості, яка має на меті, передусім, покращення життя (гуманізацію життєдіяльності) інших членів людської спільноти [3: 31-35].

Пристаючи безпосередньо до аналізу окремих аксіологічних компонентів системи гуманістичних цінностей школярів, яку можливо сформувати засобами хімічної освіти, зазначимо, насамперед, що урахувавши взаємозв'язок гуманістичних цінностей з основними умовами збереження й розвитку суспільства і особистості, можна стверджувати, що цих цінностей не може бути багато. Так, В. Сергєєва до основних прав і гуманістичних цінностей людського роду відносить лише шість ціннісно-правових діад, що становлять завершене структурне ціле – систему: 1) право на життя (вітальна цінність) і право на здоров'я (валеологічна цінність); 2) право на людське співтовариство (соцієтальна цінність) і право на особисту свободу (лібертальна цінність); 3) право на працю (прагматична цінність) і право на особисту власність (приватна цінність); 4) право на пізнання (гностична цінність) і право на інформацію (інформаційна цінність); 5) право на спілкування (комунікативна цінність) і право на індивідуальність (унікативна цінність); 6) право на творчість (креативна цінність) і право на всебічний розвиток (калокагативна цінність).

В даних діадах кожне перше право виступає як процес, а друге – його результат. Послідовність ціннісно-правових діад указує на черговість їхньої реалізації в системі; тому діада "життя – здоров'я" більш загальна порівняно з діадою "людське співтовариство – свобода". Всередині діад перше право є передумовою появи й існування другого (звідси, наприклад, виводиться формула: "здоров'я особи можливе тільки за умови якісного життя"). Останні елементи попередніх діад визначають перші елементи наступних, тому цілком правомірно стверджувати, що "людське співтовариство є умовою здоров'я особистості". Виділені шість діад виражають головний зміст у ціннісно-правовому просторі людського суспільства. Будь-які інші права і гуманістичні цінності є похідними від вище розглянутих. Хоча право на всебічний розвиток і завершує наведену ціннісну систему, але це не вказує на його "залишкове значення" в людській культурі, а свідчить про те, що для його повного задоволення потрібна обов'язкова комплексна реалізація всіх попередніх. Всебічний розвиток гуманної особистості є результатом дії ціннісно-правової системи загалом і його треба розцінювати як загальну стратегічну мету існування людства [15: 17].

Останнім часом поширюється тенденція до вироблення особистістю власної ціннісної системи на основі ціннісного релятивізму. У той же час учитель за родом своєї діяльності має виховувати підрастаюче покоління у дусі орієнтації на нетлінні норми, принципи та цінності, що непідвладні часу. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває визначення *засадних* (базових) гуманістичних цінностей, які мають високу ступінь універсалізації, тобто підтримуються переважно більшістю суспільства. Визначаючи перелік засадних гуманістичних цінностей у структурі шкільної хімічної освіти, ми виходили з таких міркувань: означені цінності повинні бути адекватними змісту педагогічної діяльності – мати формуючий, перетворюючий характер; відповідати принципам етики, добра, людяності, моральності; мати суспільну й особистісну значущість; забезпечувати стійке позитивне ставлення особистості до оточуючої дійсності. До переліку таких цінностей варто включити, насамперед, саму людину й ті сфери життєдіяльності, в яких вона самоутверджується як особистість, а також набуває загальнолюдські і національні цінності.

Отже, до зазначеного переліку нами включено наступні гуманістичні цінності: людина, її "Я", людство, суспільство, людські відносини (людяність, цінність спілкування, взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво та ін.); життя, сенс життя, здоров'я та його компоненти (соматичне, фізичне, психічне, моральне здоров'я), здоровий спосіб життя, безпека життєдіяльності (хімічна безпека); цінність природи, Землі, Всесвіту, благополучна екологія як умова життя, збереження природи і довкілля; моральні (етичні) цінності – добро, честь, гідність, справедливість, відповідальність, толерантність, моральність та ін.; внутрішня свобода, цінності вільного вибору (самовизначення, саморозвиток, самореалізація, самостійне і критичне мислення, самоконтроль та ін.); цінності творчої діяльності та діяльності (праці) загалом на благо суспільства, умови для вільного і творчого саморозвитку; цінності науки, наукових знань, процесу пізнання, наукової діяльності, істина, наукова картина світу, науковий і технічний прогрес; культурні цінності (цінності творів культури, цінність мови, звичаїв, традицій та ін.).

Розглядаючи життя, діяльність, життєдіяльність людини як вічні гуманістичні цінності, безпека яких повинна бути забезпечена загальними зусиллями на всіх рівнях, ми констатуємо необхідність нагальної аксіологізації хімічної освіти й актуалізації в її змісті додаткового поняття-цінності "хімічна безпека", оскільки в сучасному матеріалізованому світі кожна людина має від народження справу переважно з синтетичними продуктами. Хімічна безпека – це стан захищеності людини, соціуму і природного середовища від шкідливого впливу хімічно небезпечних речовин [18: 79]. Й від того, наскільки людина вміє з ними поводитись, залежить все її життя, життя оточуючих людей та прийдешніх поколінь. Все, що ми зараз йменуємо екологічними і техногенними проблемами, є наслідком низької функціональної освіченості й відсутності культури використання необхідних людині синтетичних, штучних і природних речовин й матеріалів. А тому важливо, аби в процесі хімічної освіти учні усвідомили, що хімічна безпека – також одна з найважливіших аксіологічних категорій буття в системі сучасних гуманістичних цінностей, а хімічна освіченість й хімічна культура нині визначають безпечність життєдіяльності людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сьогодні в хімічній освіті на перше місце виходить гуманістична парадигма, основу якої складають гуманістичні цінності, котрі, будучи онтологічно пов'язані з духовними цінностями, утверджують, насамперед, примат людської особистості й таких абсолютних категорій, як Життя, Істина, Добро, Красота.

У процесі дослідження з'ясовано, що становлення особистісного в людині передбачає засвоєння системи гуманістичних цінностей, що складає основу її гуманітарної культури. Питання про їх запровадження у освітній процес має велику соціальну значимість. Від його успішного вирішення залежать перспективи гуманізації освіти, смисл якої полягає в тому, аби забезпечити свідомий вибір особистістю духовних цінностей й сформувати на їх основі стійку, несуперечливу, індивідуальну систему гуманістичних орієнтацій. Це цілком стосується і шкільної хімічної освіти, яка має всі необхідні передумови для всебічного розвитку особистості школяра на засадах гуманістичних і загальнолюдських цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини. Насамперед, це мета шкільної хімічної освіти, яка нині полягає у формуванні в учнів засобами навчальної діяльності системи знань про речовини, необхідної для соціалізації та творчої самореалізації особистості, створенні уявлення про природничо-наукову картину світу, інтелектуальному розвитку, виробленні екологічного стилю мислення, вихованні громадянина демократичного суспільства. Отже, хімічні знання перестають бути самоціллю процесу навчання хімії, а стають засобами набуття учнями компетентностей, залучення до культури та загальнолюдських цінностей, розвитку гуманної особистості. Її визначальною рисою в сучасному суспільстві є не лише "сума знань", якою вона володіє, а вміння використовувати здобуті знання та бажання й здатність поповнювати їх самостійно, оскільки без цього людина не має шансів адаптуватися до динамічних умов антропогенного середовища.

Тому **подальші наші дослідження** ми вбачаємо в розробці педагогічної системи контекстного формування означених цінностей разом з екологічними у процесі шкільної хімічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Фрейман Г. О. Формирование представлений об общечеловеческих ценностях у подростков средствами искусства : дис. ... на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 / Фрейман Григорий Ошеревич. – Луганск, 1997. – 288 с.
2. Ципко В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільнознавчих дисциплін / В. Ципко // Рідна школа. – 2011. – № 1–2. – С. 13–17.
3. Мацько Д. С. Гуманістичні цінності майбутніх учителів зарубіжної літератури : проблеми та шляхи формування : [навч.-метод. посіб.] / [укл. Д. С. Мацько ; наук. ред. Л. Ц. Ваховський]. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 172 с.
4. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 836 с.
5. Пугачева Н. Б. Психолого-педагогическое обеспечение инновационной деятельности образовательного учреждения / Н. Б. Пугачева // Завуч : [науч.-практ. журн.]. – 2005. – № 3. – С. 122–132.
6. Психология : [словарь] / [под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / [сост. В. Даль ; вступ. ст. А. М. Бабкина]. – М. : ГИС, 1956. – Т. 1 : А–З. – 699 с.
8. Столяренко О. Школа – "мастерня гуманности". Про виховання у дітей ціннісного ставлення до людини / О. Столяренко // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 1. – С. 95–100.
9. Арустамова Г. Б. Психологические особенности развития гуманности в раннем юношеском возрасте / Г. Б. Арустамова // Мир психологии. – 2005. – № 4. – С. 237–246.
10. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии : [учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. Заведений] / [Смирнов С. А., Котова И. Б., Шиянов Е. Н. и др. ; под. ред. С. А. Смирнова]. – [4-е изд., испр.]. – М. : Изд. Центр "Академия", 2001. – 512 с.
11. Лопатин А. Гуманизация образования в процессе создания в школе ситуаций успеха / А. Лопатин // Учитель. – 2004. – № 6. – С. 70–75.
12. Буяльська Т. Б. Концепція, що потребує втілення / Т. Б. Буяльська // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 3–11.
13. Проказа О. Гуманітаризація і гуманізація освіти як наукова проблема : шляхи її практичної реалізації / О. Проказа // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 5. – С. 88–93.
14. Юнина Е. А. Парадигма образования : сущность и технологии / Е. А. Юнина // Школьные технологии. – 2005. – № 2. – С. 31–42.
15. Сергеева В. С. Про роль духовного катарсису у формуванні загальнолюдських цінностей / В. С. Сергеева // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 13–19.
16. Жирська Г. Я. Формування гуманістичних цінностей в старшокласників у позаурочній роботі / Г. Я. Жирська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 147–152.
17. Мацько Д. С. Гуманістичні цінності як основа особистісного та професійного становлення учителя / Д. С. Мацько // Гуманітарні науки. – 2007. – № 2. – С. 12–15.
18. Пак М. С. Проблемы безопасности в непрерывном химическом образовании / М. С. Пак // Хімічна освіта в контексті хімічної безпеки : стан проблеми і перспективи : міжнар. наук.-практ. конф., (25-26 лют. 2011 р.) : [зб. тез доповідей]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 77–79.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Freiman G. Formirovanie predstavlenii ob obshchechelovecheskikh tsennostiakh u podrostkov sredstvami iskusstva [The Formation of Representations about the Teenagers' All Mankind Values by Means of Art] : dis. ... kand. na soiskanie uch. stepeni kand. ped. nauk : 13.00.01 / Freiman Grigorii Osherovich. – Lugansk, 1997. – 288 s.
2. Tsytko V. Psykhologo-pedagogichni pidkhody do formuvannia tsinnosti studentov u protsesi navchannia suspil'noznavchyykh dystsiplin [Psychological-Pedagogical Approaches to the Students' Values Formation in the Process of Social Sciences Studying] / V. Tsytko // Ridna shkola [Native School]. – 2011. – № 1–2. – S. 13–17
3. Mats'ko D. S. Gumanistychni tsinnosti maibutnikh uchyteliv zarubizhnoi literatury : problemy ta shliakhy formuvannia [Future Foreign Literature Teachers' Humanistic Values : Problems and Ways of Formation] : [navch.-metod. posib.] / [ukl. D. S. Mats'ko ; nauk. red. L. TS. Vakhov's'kyi]. – Lugansk : Al'ma-mater, 2007. – 172 s.
4. Filosofskii entsyklopedicheskii slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / [gl. redaktsiia : L. F. Il'ichiov, P. N. Fedoseev, S. M. Kovaliov, V. G. Panov]. – M. : Sov. entsyklopediia, 1983. – 836 s.
5. Pugachiova N. B. Psikhologo-pedagogicheskoe obespechenie innovatsionnoi deiatel'nosti obrazovatel'nogo uchrezhdeniia [Psychological-Pedagogical Supply of the Educational Establishment Innovative Activity] / N. B. Pugachiova // Zavuch [Vice Principal] : [nauch.-prakt. zhurnal]. – 2005. – № 3. – S. 122–132.
6. Psikhologiya [Psychology] : [slovar'] / [pod obshch. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo]. – M. : Politizdat, 1990. – 494 s.
7. Dal' V. Tolkovyi slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka [The Explanatory Dictionary of the Alive Great Russian Language] : v 4 t. / [sost. V. Dal' ; vstup. st. A. M. Babkina]. – M. : GIS, 1956. – T. 1 : A–Z. – 699 s.
8. Stoliarenko O. Shkola – "maisternia gumannosti". Pro vykhovannia u ditei tsinnisnogo stavleniia do liudyny [School – "the Humanistic Workshop". On the Children's Axiological Humanistic Education] / O. Stoliarenko // Pedagogika tolerantnosti [Tolerance Pedagogy]. – 2000. – № 1. – S. 95–100.
9. Arustamova G. B. Psikhologicheskie osobennosti razvitiia gumannosti v rannem yunosheskom vozrate [Psychological Peculiarities of the Humane Development in the Early Junior Age] / G. B. Arustamova // Mir psikhologii [The World of Psychology]. – 2005. – № 4. – S. 237–246.
10. Pedagogika : pedagogicheskie teorii, sistemy, tekhnologii [Pedagogy : Pedagogical Theories, Systems, Technologies] : [ucheb. dlia stud. vyssh. i sred. ped. ucheb. zavedenii] / [Sмирнов S. A., Kotova I. B., Shiiianov E. N. i dr. ; pod red. S. A. Sмирнова]. – [4-е изд., ispr.]. – M. : Izd. tsentr "Akademii", 2001. – 512 s.
11. Lopatin A. Gumanizatsiia obrazovaniia v protsesse sozdaniia v shkole situatsii uspekha [The Humanization of Education in the Process of the Creating the Success Situation at School] / A. Lopatin // Uchitel' [Teacher]. – 2004. – № 6. – S. 70–75.
12. Buial's'ka T. B. Kontseptsiia, shcho potrebuie vtiveniia [The Conception, which Needs the Realization] // Pedagogika i psikhologiya [Pedagogy and Psychology]. – 1995. – № 2. – S. 3–11.
13. Prokaza O. Gumanitaryzatsiia i humanizatsiia osvity yak naukova problema : shliakhy ii praktychnoi realizatsii [Humanitarization and Humanization : Ways of its Practical Realization] / O. Prokaza // Dyrektor shkoly, litseiu, gimnazii [The Principal of the School, Lyceum, Gymnasium]. – 2006. – № 5. – S. 88–93.
14. Yunina E. A. Paradigma obrazovaniia [The Educational Paradigm : the Essence and Technologies] / E. A. Yunina // Shkol'nye tekhnologii [School Technologies]. – 2005. – № 2. – S. 31–42.

15. Sergeeva V. E. Pro rol' dukhovnogo katarsysu u formuvanni zagal'noliudskykh tsinnostei [On the Role of the Spiritual Catharsis in the Formation of the General Human Values] / V. E. Sergeeva // Pedagogika i psykhologiia [Pedagogy and Psychology]. – 2002. – № 4. – S. 13–19.
16. Zhys'ska G. Ya. Formuvannia tsinnostei v starshoklasnykiv u pozaurochnii roboti [The Senior Pupils' Values Formation in the Extra-Curricular Work] / G. Ya. Zhys'ska // Pedagogika i psykhologiia [Pedagogy and Psychology]. – 1996. – № 4. – S. 147–152.
17. Mats'ko D. S. Gumanistychni tsinnosti yak osnova osobystynogo ta profesiinogo stanovlennia uchytelia [Humanistic Values as the Basis of the Personal and Professional Teacher's Establishment] / D. S. Mats'ko // Gumanitarni nauky [Humane Sciences]. – 2007. – № 2. – S. 12–15.
18. Pak M. S. Problemy bezopasnosti v nepreryvnom khimichskom obrazovanii [Safety Problems in the Continuing Chemical Education] / M. S. Pak // Khimichna osvita v konteksti chimichnoi bezpeky : stan problemy i perspektyvy [The Chemical Education in the Context of the Chemical Safety : the Condition of the Problem and Perspectives] : mizhnar. nauk.-prakt. konf., 25-26 lit., 2011 r. : [zb. tez dopovidei]. – K. : NPU imeni M. P. Dragomanova, 2011. – S. 77–79.

Матеріал надійшов до редакції 22.01. 2013 р.

Roman S. V. Gumanisticheskie tsennosti v strukture shkol'nogo khimicheskogo obrazovaniia.

V stat'ye раскрыта сущность понятия "гуманистические ценности" через смысловой анализ его базовых категорий "гуманизм", "гуманность" и "гуманизация". Конкретизированы отличия педагогических дефиниций "гуманизация" и "гуманитаризация". Приведены параметры социокультурного назначения гуманистических ценностей, критерии их отбора, существенные признаки, а также компоненты, уровни, показатели проявления сформированности указанных ценностей, влияние на этот процесс ряда объективных и субъективных факторов.

Roman S. V. Humanistic Values in the Structure of the School Chemical Education.

The article reveals the essence of the concept "humanistic values" through the semantic analysis of its basic categories "humanism", "humanity", "humanization". The differences of the pedagogical definitions "humanization" and "humanitarization" are concretized. The parameters of the sociocultural purpose of humanistic values, criteria of their selection, essential signs, and also components, levels, indicators of formedness manifestation of the specified values formation, the influence on this process of a number of objective and subjective factors are specified.